

Kulturmiljöarbete

– en resurs för samhällsbyggnad

En vägledning till det kommunala kulturmiljöarbetet i Stockholms län

Fig. 1. Solna. Foto: Johanna Ulfsson, Stockholms läns museum.

Innehåll

INLEDNING.....	6
VAD ÄR KULTURMILJÖ?	7
VAD ÄR VIKTIGT ATT BERÄTTA?.....	9
VARFÖR SKA VI BEVARA?.....	12
Kulturmiljön som resurs	12
AKTUELL FORSKNING OCH KULTURANALYS.....	14
NATIONELLA OCH REGIONALA MÅL SAMT	
RIKTLINJER.....	16
Nationella mål - Kulturmiljö.....	16
Miljömålen.....	16
Kulturmiljöarbetet i Agenda 2030.....	18
Regionala handlingsprogram RUFs.....	18
Europeiska landskapskonventionen	
och Världsarvskonventionen.....	20
LAGSTIFTNING.....	21
Plan- och bygglagen (PBL).....	21
Miljöbalken (MB).....	22
Kulturmiljölagen (KML).....	23
HUR KAN VI BEVARA?.....	24
Processer i samhällsplaneringen.....	24
KUNSKAP OCH INFORMATION.....	31
Kommunens roll och ansvar – Peka	
ut, skydda, vårda.....	31
Kulturmiljövårdens roller.....	31
Antikvarisk kunskap och utredningar....	31
VÅRDA OCH BEVARA.....	35
Förvaltning av kulturhistorisk	
bebyggelse.....	35
STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM.....	36
Mer att läsa:.....	37
Källor och länkar.....	37

Fig. 2. Flygbild över Igelviken.
Foto: Ingvar Lundkvist,
Stockholms läns museum

INLEDNING

Historia engagerar oss människor. Berättelser om livsvillkor igår och idag ger en djupare mening till både platser och kulturmiljöer. En miljö som brukas, visas och förklaras är lättare att förstå och ta till sig. När kulturarvet tas i beaktande i samhällsutvecklingen skapas automatiskt kontinuitet i landskapet, nya perspektiv skapas när nytillskott speglas i den befintliga kulturmiljön. Den viktiga medborgardialogen i samspel med professionella bedömningar, är på så vis förutsättningen för ett lyckat kulturmiljöarbete.

Denna handledning är tänkt att vägleda dig som arbetar i kommunal stadsplanering. Här hittar du kortfattad information kring kulturmiljöns roll i samhällsplaneringen, nationella och regionala mål och strategier, internationella konventioner, lagstiftning och exempel på processer och antikvarisk expertis samt utredningar som kan behövas som kunskaps- och planeringsunderlag. Här finns också länkar till ansvariga myndigheter och tillämpliga lagar, samt möjlighet till fördjupning i kulturmiljöers betydelse.

Fig. 3. Flemingsberg, Huddinge kommun.
Foto: Elisabeth Boogh.

VAD ÄR KULTURMILJÖ?

- Kulturmiljö är hela den av människor påverkade miljön – till exempel en enskild anläggning, en bygd eller en region.
- Kulturmiljön är en del av vårt kulturarv vilken "är alla materiella och immateriella uttryck – till exempel spår, traditioner, kunskap osv. för mänsklig påverkan". (RAÄ)

Man kan säga att kulturmiljön utgörs av spår i landskapet från berättelser och minnen vi inte bör glömma. Miljöer skapar en fond som ramar in oss människor i ett sammanhang och ger oss förståelse för vårt samhälle, vår historia och ger oss en känsla av identitet och tillhörighet. En kulturmiljö beskriver samhällsutvecklingen och representerar de människor som bor och har verkat på platsen. Kulturmiljön är en del av vårt kulturarv.

Definitionen av vad som är en kulturmiljö är bred. Människors spår och berättelser har skapat en mångfald av miljöer. Det kan vara enskilda byggnader, hela bebyggelseområden, ett gravfält, en plats med tradition, gamla vägar eller andra lämningar som berättar en historia. Den kan bestå av påkostad arkitektur i stadens kvarter eller vara en enkel, till synes värdelös ekonomibyggnad med gistna och skeva dörrar.

Synen på kulturmiljön förändras över tid. Det som idag inte anses bevarandevärt, kan om tio år betyda mycket för förståelsen av vår samtid. Tidigare har överklassens kulturarv värderats högre än de lägre samhällsskiktens bostäder och arbetsplatser. Än idag är det lättare att få förståelse för exklusiv arkitektur än för miljonprogrammets bostadsområden. Vi påverkas av vår tids normer, värderingar och den majoritetskultur som råder. Därför är det viktigt att ställa sig frågorna; Varför och Vems historia bevarar vi? Vad saknas för att det ska vara en rättvis spegling av vårt samhälle, där alla får plats att synas?

Fig. 4. Arkils tingstad. Foto: Elisabeth Boogh, Stockholms läns museum

VAD ÄR VIKTIGT ATT BERÄTTA?

Vi har alla en relation till vår historia. Genom oss själva, vår familj, utbildning eller den plats vi vistas på. På så vis finns kulturhistoriska värden överallt och bedömningen av vad som är viktigt att bevara kan ske på olika nivåer. För en kommunal tjänsteman står det lokala kommunala perspektivet i fokus, och de som bor i kommunen. Det viktigaste är att det finns kunskap om det lokala kulturarvet och att veta vilka berättelser och platser som är viktiga för just denna kommun. Särdrag, karaktär, ekonomi och landskapets förhållanden har gett alla platser olika förutsättningar och identitet. För att kunna beakta kulturmiljö i samhällsplaneringen måste det finnas ett bra planeringsunderlag och beskrivningar över kommunens kulturmiljöer, samt vad de berättar och representerar. Vi måste ta reda på vad platsen som ska brukas, nyttjas eller utvecklas, bär på för berättelser.

Många platser är kända som besöksmål och används för kommersiellt ändamål eller ligger insprängda i den befintliga bostadsmiljön. Andra är dolda och måste uppmärksammas på andra sätt. Vi har till exempel först på senare tid uppmärksammat våra minoritetsgruppers kulturmiljöer. Romska platser, samiska bosättningar och judiska miljöer har många gånger fått stå tillbaka för majoritetskulturens platser och bebyggelse. Här kan vi som arbetar med kommunal stadsplanering göra skillnad. En öppen plats, en gammal arbetarbostad eller industrilokal kan därför vara lika värdefull att bevara som en påkostad borgarvilla, även om den senare har högre arkitektoniska eller ekonomiska värden. Alla har vi rätt till historieskrivningen, hög som låg, rik som fattig. Det ska även avspeglas i vårt bevarade kulturarv.

Viktiga kulturmiljöer skyddas som fornlämningar och byggnadsminnen eller i detaljplaner. Många finns beskrivna i lokala kulturmiljöprogram eller är utpekade som riksintressen för kulturmiljövården.

Fig. 5. Gamla Filmstaden, Solna.
Foto: Johanna Ulfsdotter,
Stockholms läns museum.

VARFÖR SKA VI BEVARA?

Kulturmiljön som resurs

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.” Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. (KML 1 § LAG 2013:548).

Så säger kulturmiljölagens 1 paragraf. Miljöbalken och Plan- och bygglagen stödjer det. Kulturmiljön är ett allmänt och nationellt intresse som ska beaktas i alla situationer där den kan påverkas. Lagstiftningen är ett verktyg för oss att skapa attraktiva och goda byggda miljöer med hög livskvalitet. Spåren av oss människor skapar kulturella spår och yttringar i våra miljöer som hjälper oss att tolka vår samtid, förstå det samhälle vi lever i och får oss att trivas i de miljöer vi skapat. Här följer några av de viktiga funktioner våra historiska miljöer och anläggningar fyller.

Kunskap och förståelse

Våra historiska miljöer ger oss förståelse för vad som hänt i vårt samhälle och varför det ser ut som det gör runt omkring oss. De berättar om samhällsutveckling och ger perspektiv och förståelse för vår samtid. De berättar om olika befolkningsgrupper, arbetsplatser eller klassförhållanden. Att använda rollspel som pedagogisk metod kan till exempel öka förståelsen för människors fattigdom förr, men också öka insikten om levnadsförhållanden för människor på andra platser i världen (idag). Att bevara ett föreningshus kan vara ett sätt att bevara berättelsen om 1900-talets demokratiarbete. Fattigdom, utanförskap och antidemokratiska strömningar finns nu, som då, och det krävs engagemang och insikt för att bevara det samhälle vi byggt upp.

”Kulturmiljön är en källa till kunskap, bildning och upplevelser som bidrar till att skapa en känsla av hemvist, delaktighet och en förståelse för vår plats i tiden. Genom utforskandet av det förflutna tränas förmågan att förstå andra perspektiv och andra sätt att leva, vilket kan väcka engagemang för närmiljön och nyfikenhet vid mötet med andra människor. Däri ligger kulturmiljöarbetets potential att bidra till ett inkluderande samhälle i harmoni med miljön” RAÅ AGENDA

Upplevelse för god livsmiljö

Kulturhistoriska och estetiska värden i befintliga miljöer skall tas till vara och förstärkas! Vi talar ibland om "platsens själ". Sammantagna värden som skapar en känsla som är positiv och som många gånger avgör om människor väljer att bosätta sig på en plats eller inte. Ett av dessa värden är kulturmiljön och de historiska spåren. Kulturmiljön bidrar till att öka attraktiviteten i ett område. Här frodas turism, friluftsliv och identitet. Äldre bebyggelse, lämningar och växtlighet visar på kontinuitet i landskapet eller i stadsmiljön och skapar rumsliga sammanhang och miljöer som påverkar vårt välmående och liv. Äldre bebyggelse har en mindre skala än den moderna och tilltalar människor i allt högre grad. Spåren ger mening, väcker nyfikenhet och ger oss kunskap om att vi inte är först på en plats. Äldre arkitektur erbjuder också ofta goda estetiska upplevelser, unika byggnadsmaterial och tekniker vi idag har svårt att ersätta.

- Att verka för god livsmiljö är också ett av de nationella målen.

Demokrati, identitet och tillhörighet

Kulturmiljön har också ett representativt och demokratiskt värde. Genom att bevara olika kulturmiljöer från skilda epoker och klasser skapas en mångfald av berättelser och miljöer som inkluderar fler. I ett samhälle där vi är sedda och bekräftade känner vi tillhörighet och trygghet. Därför är det viktigt att inkludera nya kulturmiljöer och nya berättelser. Där inga spår finns kvar i landskapet kan en öppen yta, ett skogsparti, ett platsnamn eller en funktion vara förutsättningar för att skydda berättelsen eller minnet.

Kreativitet

Vi behöver också platser som kan erbjuda alternativa berättelser som uppmuntrar till uppfinningsrikedom och kreativitet. Vid sidan av de nya områdena vi bygger, eller de äldre stadsdelarna behöver vi också de gamla industriområdena, lagerlokalerna och uthuslängorna. Dessa områden attraherar kreativa näringar och har blivit viktiga för dagens stadsutveckling. Var plats har sin identitet som är viktig att ta vara på vid förändring.

Hållbar utveckling och kulturmiljön som ekonomisk resurs

I naturhushållningens tid skapades miljöer tänkta att hålla i generationer. Förr togs stor hänsyn till miljön och till kommande generationer vid nya investeringar. Idag då vi bygger för stunden och river när det blir slitet. Kulturmiljövården är därför en stor resurs i att utveckla vår tid till ett hållbart samhälle. Den förespråkar giftfria material valda för sitt speciella ändamål. Metoder som gör att byggnaden kan underhållas och bevaras, inspirera och utveckla det ekologiska byggandet.

Studier visar att områden med höga kulturhistoriska värden ökar byggnadens och områdets marknadsvärde. Allt fler är villiga att betala mer för att få ta del av de unika värden som bland annat finns i ett 1950-tals kök, bevarade fönster eller originalbalkonger. Här kopplas de unika materialen och metoderna direkt samman med den ekonomiska aspekten.

En kommun eller plats som värnar om detta, visar en stark självkänsla och attraktivitet som kan främja såväl turism och upplevelseindustri som ett tryggt boende och rikt kulturliv.

- Att värna om kulturmiljön är ett sätt att arbeta för en långsiktig hållbar livsmiljö

Fig. 6. Ekonomibygnad. Foto: Johanna Ulfsson, Stockholms läns museum

AKTUELL FORSKNING OCH KULTURANALYS

Stadens och platsens "själ"

Mia Wahlström, teknologie doktor vid KTH & konsult inom stadsutveckling på Tyréns, lägger i sin avhandling fokus på stadens attraktivitet och vad som gör att vi upplever "stadens själ". Det huvudsakliga syftet med hennes arbete är att bidra till en större förståelse för invånarnas åsikter och preferenser när det gäller hållbarhet och goda levnadsförhållanden.

Studien visar att kulturmiljön bestående av äldre bebyggelse, grönområden, arkitektur, konst och relationer är några av de viktigaste ingredienserna för att människor ska uppleva att platsen har en "själ". Ett värde som står för sig själv och skapar trygghet och tillhörighet och ofta avgör var människor väljer att bosätta sig.

Räkna med Kulturarvet

Kulturarv har stor betydelse för såväl turism och tillväxt som miljö och allas delaktighet i samhället. Rapporten Räkna med kulturarvet beskriver hur kulturarv bidrar till en hållbar samhällsutveckling – ekonomiskt, miljömässigt och socialt. På alla områden är kulturarv en kraft att räkna med. Läs mer på RAÄ hemsida: <https://www.raa.se/samhallsutveckling/hallbar-samhallsutveckling/rakna-med-kulturarvet/>

Biosfärsområden - kulturarv & kulturmiljö i hållbar landskapsutveckling

På Göteborgs universitet och institutionen för kulturvård pågår ett forskningsprojekt i syfte att undersöka vilken roll kulturarv och kulturmiljö har för hållbar landskapsutveckling. Studien utförs i biosfärsområdet Vänerskärgrården med Kinnekulle, eftersom tidigare litteratur identifierat ett behov av att stärka rollen av kulturella värden i Unescos biosfärsprogram.

Av specifikt intresse för den tvärvetenskapliga forskargruppen är att undersöka hur kulturarv och kulturmiljö påverkar och relaterar till begreppen platsidentitet, kollektivt minne, estetiska och existentiella värderingar och människors välbefinnande i landskapet. Forskargruppen kommer att be invånare, beslutsfattare och handläggare vilka dagligen arbetar och lever i biosfärsområdet att i enkäter och intervjuer bedöma, skatta och berätta om sina upplevelser och relationer till detta landskap.

Målet är att resultaten ska ge en ökad kunskap om landskapets kulturarv och kulturmiljö, dess estetiska och existentiella värden, människors kollektiva minnen, platsidentitet och välbefinnande. Med resultaten hoppas vi kunna bidra till diskussionen om en hållbar landskapsförvaltning och ökat samarbete mellan natur- och kulturvården.

Forskningsprogrammet Energimyndigheten

Spara och bevara är ett forsknings- och utvecklingsprogram som Energimyndigheten initierat för att öka kunskapen om energieffektivisering i kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Programmet syftar till att utveckla och förmedla kunskap och tekniklösningar som bidrar till en energieffektivisering i dessa byggnader utan att deras värden och inventarier förstörs eller förvanskas. Projektet avslutades i september 2018. Läs mer: <http://www.sparaochbevara.se/goda-exempel/>, <http://www.sparaochbevara.se/page/3/>

Främjar folkhälsan

Områden med höga natur- och kulturvärden till exempel fornminnen, äldre natur eller bebyggelse främjar folkhälsan visar en studie från Lunds Universitet och Hanna Weimanns avhandling "Green neighbourhoods environments – implications for health promotion, physical activity and well-being". Befolkningen växer och andelen som vill bo i städer ökar stadigt vilket skapar behov av ny mark att bygga bostäder på. Tidigare har de flesta städer och orter utvecklats genom att växa utåt, vilket har lett till förlust av naturområden och jordbruksmark samt ökat beroendet av bilar. Att bygga staden inåt istället, så kallad förtätning, är numera en populär strategi för att minska bostadsbristen. I denna process finns risk att det sker en gradvis minskning av grönområden och andra gröna element i människors livsmiljö. Läs mer: <https://lup.lub.lu.se/search/publication/1c551a21-c983-49c8-8e8f-87c5bc60ff26>

RAÄ rapporter bland andra:

<https://www.raa.se/app/uploads/2017/08/Kulturmiljön-som-resurs-i-kommunal-utveckling.pdf>

NATIONELLA OCH REGIONALA MÅL SAMT RIKTLINJER

Kulturmiljöarbetet styrs av uppsatta mål på både internationell, nationell och regional nivå. Målbekrivningarna ger ett gott stöd till den kommunala kulturmiljöplaneringen.

Nationella mål - Kulturmiljö

I enlighet med målen för kulturmiljöarbetet ska det statliga kulturmiljöarbetet främja:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen

Miljömålen

Det övergripande målet för miljöpolitiken är att överlämna ett samhälle till nästa generation där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälso- problem utanför Sveriges gränser. De nationella miljömålen beskriver det tillstånd den svenska miljön ska nå till 2020. Här samverkar kultur- och naturmiljö. Miljömålen ska behandlas i översiktsplaneringen. Kulturmiljöaspekterna ingår i flera av de sexton miljökvalitetsmålen och de behandlas i huvudsak i God bebyggd miljö – Ett rikt odlingslandskap - Giftfri miljö - Hav i balans och levande kust och skärgård - Levande skogar och Storslagen fjällmiljö. Här presenteras de som berör det kommunala planeringsarbetet mest.

God bebyggd miljö

Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas. Förutsättningarna för att nå målen är bland annat uppdaterade planeringsunderlag såsom kulturmiljöprogram och inventeringar samt tillgång till antikvarisk kompetens och långsiktiga skyddsbestämmelser såsom rivningsförbud och skyddsföreskrifter.

Ett rikt odlingslandskap

Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.

Hav i balans samt levande kust och skärgård

Västerhavet och Östersjön ska ha en långsiktigt hållbar produktionsförmåga och den biologiska mångfalden ska bevaras. Kust och skärgård ska ha en hög grad av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Näringar, rekreation och annat nyttjande av hav, kust och skärgård ska bedrivas så att en hållbar utveckling främjas.

Fig. 7. Karlösa kvarn, Norrtälje. Foto: Moa Beskow, Stockholms läns museum.

kommer att påverka skogen. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar. Läs mer: <http://www.sverigemiljomal.se/miljomalen/>

Giftfri miljö

Farliga kemiska ämnen i produkter, varor och byggnader kan hamna i miljön, och tas upp av växter, djur och människor. För att skydda människors hälsa och den biologiska mångfalden behöver spridningen av farliga ämnen förebyggas och minska. Byggnadsvården erbjuder en rad alternativa material utan kemiska tillsatser både vad det gäller färgtyper och bygg- samt isoleringsmaterial. Det är gamla beprövade metoder med både lång livslängd och god hållbarhet.

Levande skogar

Skogen betyder mycket för oss i Sverige. Många har sina rötter i skogslandskapen och skogen som rekreations och naturområde är betydelsefulla för människors hälsa. Här finns också spår av äldre tiders samhällen i form av fornlämningar och kulturlämningar. En övergripande utmaning är att anpassa skogsbrukets metoder så att de bevarar och utvecklar skogens natur- och kulturvärden och samtidigt är konkurrenskraftiga. En svårighet är att det tar lång tid innan miljöeffekterna kan mätas. Därför behövs mer kunskap om hur skogens ekosystem svarar på olika åtgärder, liksom om hur klimatförändringarna kommer att påverka skogen.

Kulturmiljöarbetet i Agenda 2030

För ett år sedan antog FN:s generalförsamling resolutionen Agenda 2030 för långsiktigt hållbar utveckling. Agendan är en handlingsplan för att förbättra välbefindandet för människor runt om i världen.

Riksantikvarieämbetet har, som en av flera statliga myndigheter, fått i uppdrag av regeringen att bidra med underlag för Sveriges genomförande av FN:s Agenda 2030. Riksantikvarieämbetet verkar både sektorsövergripande – i förhållande till frågor som jämställdhet, mångfald och funktionshindersanpassning – och tvärsektoriellt genom att påverka andra aktörer att verka för kulturmiljöaspekten inom ramen för deras respektive verksamheter. Myndighetens bidrag till realiserandet av Agendan kan beskrivas i tre områden:

- Kulturarvsarbetet bidrar till social sammanhållning och utvecklingen av ett öppet och inkluderande samhälle.
- Myndigheten verkar i samverkan med miljömålsansvariga myndigheter för hållbar förvaltning av natur- och kulturmiljöer.
- Myndighetens arkiv, bibliotek, register och databaser tillhandahåller öppen och fri information som erbjuder underlag för hållbar samhällsplanering och forskning samt möjliggör livslångt lärande.

Läs mer: <https://www.raa.se/2016/08/kulturmiljoarbetet-i-agenda-2030/>

Regionala handlingsprogram RUFs

I Regionala utvecklingsplanen för Stockholmsregionen, RUFs, påtalas behovet av att se kulturmiljön som resurs i samhällsutvecklingen samt öka kunskaperna kring kulturmiljö i länet.

Kulturmiljö

”Stockholmsregionen har en mångfald av olika landskap och kulturmiljöer som innehåller både stora kulturella och arkitektoniska värden såväl som stora natur- och rekreationsvärden. Här finns flera världsarv, en nationalstadspark samt många riksintressen – både i staden, i den storstadsnära landsbygden och i skärgården. Stockholms stadslandskap erbjuder ett avläsbart växelspel mellan naturgeografiska förutsättningar och olika tiders ideal, villkor och regelverk. Årsringarna i stadsväven har ett stort värde för förståelsen av riksintresset. Upplevelsen av historien är en tillgång för både boende och besökare. Regionens kulturmiljö ska vara tillgänglig, skyddas såväl som levandegöras.

Men samhällsutvecklingen innebär ofta påtagliga och storskaliga förändringar i kulturlandskapet, speciellt i stadskärnor, i tätortsnära landsbygd och i skärgården. Framförhållningen bör bli bättre för att möta olika krav och för att ta tillvara historiska värden. Regionplaneringen bidrar med ett framåtblickande perspektiv, sätter kulturmiljön i ett landskapsperspektiv – exempelvis som sammanhängande värden i de gröna kilarna – samt beskriver kulturmiljön som en resurs i utvecklingsammanhang.

Ansvar för att utveckla ny kunskap och nya strategier för planering delas av många parter, med länsstyrelsen som en central aktör. Under 2015–2019 uppdaterar länsstyrelsen beskrivningarna av länets riksintressen för kulturmiljövården. Målet är att nya kunskapsunderlag ska tas fram och att de utpekade riksintressena ska vara uppdaterade.

Kulturstrategi för Stockholmsregionen

Till planen finns en strategi som tydliggör vilka områden som bör prioriteras för att ge kulturlivet och kulturmiljön större plats i samhällsbyggandet.

1. Öka tillgängligheten till och deltagandet i kulturlivet
2. Stärka möjligheterna till konstnärlig utveckling
3. Omfatta digitaliseringens möjligheter och utmaningar
4. Använda kultur och kulturmiljöer som resurs i samhällsplaneringen

Använda kultur och kulturmiljöer som resurs i samhällsplaneringen

Arkitekturens, formens och designens värde har betydelse för individen, livsmiljön och den hållbara samhällsutvecklingen. En ökad samverkan mellan samhällsplanerare och kulturens företrädare är nödvändig för att skapa attraktiva miljöer med sociala och kulturella värden för människor att arbeta, leva och trivas i. För en attraktivt gestaltad livsmiljö förutsätts en helhetssyn som präglas av kvalitet, samverkan och dialog.

Kultur och kulturmiljö bör i än högre grad integreras med bebyggelseplaneringen, både när det gäller läge och utformning, och ses som en utvecklingspotential i samhällsplaneringen. Det gäller särskilt i planeringsarbetet av de regionala stadskärnorna, strategiska stadsutvecklingslägen och i socioekonomiskt svaga områden men även i de så kallade landsbygdsnoderna. För att konstnärlig verksamhet ska kunna utvecklas i länet krävs förutom öppna mötesplatser, att det i översiktsplaner och detaljplaner ges utrymme för konstnärliga produktionsplatser.

Länets kulturmiljöer bör ses som en resurs som skapar gemensam identitet och sammanhang för länets invånare och bör därför bevaras och utvecklas. Det är angeläget att tillvarata kulturmiljövärden när stadsmiljöer förtätas eller infrastrukturen byggs ut, att hitta balansen mellan att bygga nytt och bevara. Genom förstärkt samverkan mellan kulturens företrädare och planerare kan ett gott resultat uppnås.

Stockholmsregionens besöksnäring kan gynnas om regionens olika kulturmiljöer utnyttjas på ett mer strategiskt sätt. Ett levande och tillgängligt kulturarv är en viktig del av regionens rika kulturliv och en attraktionsfaktor för en ökande besöksnäring. Det är viktigt att regionens olika aktörer strukturerat samarbetar kring frågor som rör samhällsplanering, kultur, kulturmiljö och besöksnäring. Läs mer: <http://kultur.sll.se/regional-kulturstrategi>

Europeiska landskapskonventionen och Världskonventionen

Två för kulturmiljön betydelsefulla konventioner är den europeiska landskapskonventionen (ELC) och den så kallade Världskonventionen. En konvention är en juridiskt bindande, internationell överenskommelse mellan stater och/eller organisationer.

Landskapskonventionen understryker att landskapet är en gemensam tillgång och ett gemensamt ansvar och utgår från landskapet som helhet och betonar en bred, sektorsöverskridande tolkning av landskapsbegreppet. Den lyfter fram landskapets sociala betydelse och understryker vikten av att såväl vi som kommande generationer ska ges möjlighet att delta aktivt i värdering och förvaltning av landskapet. Konventionen poängterar också att landskapet är en viktig ekonomisk resurs som ska kunna nyttjas.

Genom att ratificera landskapskonventionen innebär det ett åtagande att skydda, förvalta och planera landskapet. Genom att tillämpa miljöbalken regleras hänsyn för dessa värden. Detta innebär bland annat att Sverige ska:

- Erkänna landskapets betydelse i den egna lagstiftningen
- Öka medvetenheten om landskapets värde och betydelse i det civila samhället, i privata organisationer och hos offentliga myndigheter,
- Främja delaktighet i beslut och processer som rör landskapet lokalt och regionalt
- Utveckla en helhetssyn på landskapets värden och hållbar förvaltning av dessa
- Utbyta kunskap och delta i europeiska samarbeten om frågor som rör landskapet.

Nya världsarv kan utses efter förslag från berört lands regering och efter bedömning av bland annat expertorganet [ICOMOS](http://www.icomos.org) (Conseil International des Monuments et des Sites).

Världsarven utgör normalt sådana särskilt värdefulla miljöer från kulturmiljösynpunkt som avses i 3 kap miljöbalken (1998:808) (MB) och 2 och 8 kap plan- och bygglagen (2010:900) (PBL). Ofta skyddas hela eller delar av dem som fornlämningar, byggnadsminnen eller kyrkor enligt kulturmiljölagen (1988:950) (KML), som statliga byggnadsminnen enligt förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen, som naturreservat eller nationalpark enligt MB eller i detaljplan eller områdesbestämmelser enligt PBL.

Läs mer: <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/kulturvarden/andra-Styrmedel-for-kulturvarden/>

LAGSTIFTNING

Lagstiftningen är både ett medel och ett verktyg för att nå de nationella målen. Den är också tydlig med hur vi får hantera kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och hur vi ska beakta landskaps- och miljövärden i samhällsbyggandet. Detta gäller både markförhållanden och bebyggelse som berörs vid förändring.

Plan- och bygglagen, (PBL)

Text BoxPlan- och bygglagen är den lag som reglerar planläggningen av mark, vatten och byggande.[1] PBL innehåller bland annat bestämmelser som gör alla kommuner skyldiga att upprätta en översiktsplan som visar på markanvändning och hur man tar hänsyn till de allmänna intressen som finns i hela kommunen. Lagen innehåller också föreskrifter om detaljplaner, bygglov, bygg tillsyn och byggnadsnämndernas verksamhet. Lagen syftar till att skapa goda förutsättningar för samhällsbyggandet där "mark- och vattenområden används för det eller de ändamål som områdena är mest lämpade för med hänsyn till beskaffenhet, läge och behov.

Företräde ska ges åt sådan användning som från allmän synpunkt medför en god hushållning. Kulturmiljö är en av fem allmänna intressen som ska beaktas (Kap 2 §§3 och 6)

Plan- och bygglagen ger på så sätt stort utrymme att beakta kulturvärden i miljöer och enskilda byggnader och regleras i flera kapitel. Kulturmiljön ska beaktas ibland annat i översiktplanarbetet, planprocessen och bygglov, då i samverkan med Miljöbalken. Viktiga kapitel för kulturmiljöarbetet är 2 till 5 som reglerar översiktsplaner och detaljplaner, kapitel 8 som behandlar bebyggelse, skydd mot förvanskning samt krav på bevarande av karaktär och varsamt underhåll som gäller all bebyggelse. Kapitel 9 ger stöd för rivningsförbud.

Varsamt underhåll

Viktigt att veta är att all bebyggelse omfattas av krav på varsamt underhåll och bevarande av byggnadens karaktär enligt 8 kap §14. Det gäller vid renoveringar och mindre förändringar, utbyggnationer och anpassningar. Detta gäller även om inte åtgärden kräver lov. Viss bebyggelse kan också bedömas som "särskilt värdefull" av antikvarisk sakkunnig och är då skyddad mot förvanskning enligt § 13 i samma kapitel. Bedömningen görs av antikvarisk expertis och/eller bygglovshandläggare.

Särskilt värdefull bebyggelse

Till särskilt värdefull kulturhistorisk bebyggelse, tomter och bebyggelseområden, räknas utpekade områden eller objekt inom kulturmiljöinventeringen, områdesbestämmelser, detaljplaner eller byggnadsminnen eller inom riksintresse för kulturmiljö. Bedömningen kan också göras inför nytt bygglovsärende eller detaljplanarbete där miljön tidigare inte varit uppmärksammas. Läs mer: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan--och-bygg-lag-2010900_sfs-2010-900

Kap 2 Allmänna och enskilda intressen

3 § Planläggning enligt denna lag ska med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden främja

1. en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder,

6 § Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan,

Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas. Lag (2014:477).

8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

Byggnadsverks utformning

1 § En byggnad ska

1. vara lämplig för sitt ändamål,
2. ha en god form-,
3. färg- och materialverkan, och vara tillgänglig och användbar för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

Första stycket ska tillämpas också på:

1. anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 §
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser och
4. bebyggelseområden.

Första stycket gäller också i fråga om skyltar och ljusanordningar.

Miljöbalken (MB)

Miljöbalken innehåller bland annat bestämmelser om riksintressen, kulturresevat, biotopskydd samt generella bestämmelser om miljöhänsyn där miljöbegreppet även innefattar kulturmiljön.

Kulturmiljön är ett av de allmänna intressen som ska beaktas för att god hushållning med mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt ska uppnås. Fysisk miljö i övrigt betyder att det även avser den bebyggda miljön och landskapsbilden. Miljöbalken syftar till att främja en hållbar utveckling för att nuvarande och kommande generationer ska få en hälsosam och god miljö och så att bland annat kulturmiljöer skyddas och vårdas (MB 1 kap. 1§).

Riksintressen för kulturmiljövården

Riksintressen för kulturmiljövården ska spegla landets historia. De är mycket varierande till såväl storlek som kulturhistoriskt innehåll. Bruksmiljöer, stadskärnor, äldre brukningslandskap och efterkrigstidens bebyggelse är exempel på riksintressen. Dessa skyddas i miljöbalken "mot påtaglig skada". Länsstyrelsen och RAÄ har detaljerade riksintressebeskrivningar som berättar vilka värden som ska beaktas i planeringen. De utpekade riksintressena ska hanteras i kommunernas översiktsplanering och i det arbetet är det länsstyrelsen som företräder de statliga intressena i dialog med kommunen.

- Inför förändring ska en behovsbedömning göras huruvida en miljökonsekvensbeskrivning kan behövas. Underlaget ska sedan underlätta för bedömning om förändring en utgör betydande miljöpåverkan eller ej.

Läs mer om riksintressen på RAÄ:s och Boverkets hemsidor: <https://www.raa.se/samhallsutveckling/riksintresse-for-kulturmiljovarden/>

<https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/riksintressen/>

Kap 8 Förbud mot förvanskning

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Underhåll och varsamhet

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Kap 9 Bygglov

Förutsättningar för rivningslov

34 § Rivningslov ska ges för en åtgärd som avser en byggnad eller byggnadsdel som inte

1. omfattas av rivningsförbud i detaljplan eller områdesbestämmelser, eller
2. bör bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde.

Miljöbalken (MB)

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,

6 § Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket

Kulturmiljölagen (KML)

Kulturmiljölagens övergripande syfte är att säkra nuvarande och kommande generationers tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. I kulturmiljölagen finns bestämmelser som skyddar byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen, fornminnen, kulturföremål och ortnamn. Första kapitlet tydliggör att "det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön, och såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön" skador på kulturmiljön ska undvikas eller begränsas. Det är länsstyrelsen som tar beslut som omfattas av kulturmiljölagen. Länsstyrelsen har tillsyn i länet och riksantikvarieämbetet har ett övergripande ansvar för frågor om kulturarvet och kulturmiljön i landet. Alla ärenden gällande byggnadsminnen, kyrkor och fornlämningar ska kommuniceras med Länsstyrelsen. Tillstånd kan behövas för åtgärd eller underhåll.

Kyrkor, byggnadsminnen och fornlämningar

Trots att länsstyrelsen har ansvaret för att bevaka KML har kommunen ansvar för att uppmärksamma och beakta, kyrkor, fornlämningar och byggnadsminnen som upptäcks eller finns berörda i samband med den översiktliga planeringen, bygglovsärenden och utfärdandet av detaljplaner. En byggnad som har synnerligen högt kulturhistoriskt värde kan förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Vem som helst kan väcka frågan om byggnadsminne.

Byggnadsminnen omfattas av skyddsföreskrifter och tillstånd ska alltid sökas hos länsstyrelsen inför förändringar. Bidrag kan också sökas för underhåll av dessa. Dessa byggnader klassas som "särskilt värdefull bebyggelse" i PBL och kan därför omfattas av flera lagstiftningar.

- Även ortsnamn skyddas i KML. Gamla namn ska därför skyddas i utveckling eller exploatering av ett område.

Kulturmiljölagens bestämmelser om kyrkor och byggnadsminnen gäller parallellt med plan- och bygglagens (PBL) bestämmelser. Hänsyn, varsamhet och förvanskningsförbud gäller även för dem och bygglov behövs ändå för det som är bygglovspliktigt. Det finns även möjlighet att komplettera skyddet i detaljplan eller områdesbestämmelser utöver det skydd som vissa av kyrkorna har i KML. Det gäller även för utformning av kyrkotomter, begravningsplatser med mera och kan vara relevant i de fall då skyddet genom kulturmiljölagen inte täcker alla kulturhistoriska värden.

Om den planerade åtgärden ligger i närheten av en fornlämning eller ett fornlämningstätt område ska alltid länsstyrelsen kontaktas för bedömning.

Se mer under rubrik. Arkeologisk förundersökning och undersökning. Läs mer om vägledning av KML på riksantikvarieämbetets hemsida. <https://www.raa.se/lagar-och-stod/kulturmiljolagen-kml/byggnadsminnen-3-kap/vagledning-3-kap-kml/>

1 Kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljö.

Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Så väl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lag (2013:548).

2 § I denna lag finns bestämmelser om ortsnamn, fornminnen, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen, om utförelse och återlämnande av kulturföremål samt om militär användning av kulturgendomen.

Länsstyrelsen har ansvar för det statliga kulturmiljöarbetet i länet.

Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturmiljöarbetet i landet.

q = Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse kan skyddas med skyddsbestämmelser som skyddar byggnadens befintliga material, till exempel en äldre dörr eller fönster, fasad eller annat som ska bevaras.

Åtgärder kräver bygglov och underhåll anmälan

r = Byggnaden förses med rivningsförbud och gäller endast byggnadens stomme. Ska fullvärdigt skydd finnas bör varsamhetskrav eller skyddsbestämmelser utföras.

k = Varsamhetsbestämmelser skyddar inte befintligt material men beskriver hur byggnaden ska se ut och kan gälla val av färgsättning, form och material.

f = Utformningsbestämmelser som reglerar ny bebyggelse och kan gälla fasad, tak, färg eller placering.

HUR KAN VI BEVARA?

Processer kring kulturmiljö i samhällsplanering

Genom tidiga dialoger, medborgarsamverkan och tillämpning av lagstiftningen ökar möjligheten till att ta vara på kulturmiljön som resurs i utvecklingsarbetet. Med tydliga kunskapsunderlag ökar förståelse och kunskap kring kommunens värdefulla miljöer. Genom skyddsbestämmelser i detaljplan eller områdesbestämmelser blir det tydligt vilka värden som ska beaktas och vad som är tillåtet och inte på byggnaden eller i miljön. Det skapar tydlighet och självkänsla kring kulturarvet både bland tjänstemän och privatpersoner. Ska ett område som inte tidigare planlagts utvecklas kan nya underlag komma att behövas. Det kan vara en arkeologisk inventering för att finna okända fornlämningar eller en bebyggelseinventering eller antikvarisk förundersökning som visar vilka värden som finns eller bör beaktas i området.

Här följer en översiktlig redovisning av de olika processerna.

Översiktsplaner och kulturmiljöprogram A-O för ett bra kulturmiljöarbete

Målbild och strategier

Alla kommuner ska ha en aktuell Översiktsplan där kommunens markanvändning redovisas. Här ska kommunens kulturmiljöer beskrivas, vilka värden som finns och hur de ska säkras inför framtiden. Här ska man också beskriva hur utpekade riksintressen för kulturmiljö och friluftsliv ska bevaras och beaktas. Inför ÖP-arbetet är det viktigt att man ser över sitt kulturmiljöprogram, uppdaterar eller kompletterar sina kulturmiljöinventeringar, arbetar med riktlinjer, mål och strategier för kommunens kulturmiljöarbete.

Ett kommunalt kulturmiljöprogram redogör för vilka miljöer som finns i kommunen, vad de berättar och på vilket sätt man tänker sig att beakta dessa värden. Genom att skapa gemensamma strategier och målbeskrivningar underlättas kulturmiljöarbetet på alla de förvaltningar som delar på ansvaret för kommunens historiska arv. Strategin kan delas upp i handlingsplaner för de olika förvaltningarna som redovisar aktiviteter som gör att det går att uppnå det utsatta målet. Strategin kan till exempel innehålla en handlingsplan för kultur & fritidsförvaltningen som innebär att det ska finnas flertalet utbildningstillfällen för nya nämnder och goda kunskapsunderlag för stadsbyggnadskontoret. Aktiviteterna i handlingsplanen kan då vara att planera för föredrag och exkursioner för nya nämnder samt ansvara för nya byggnadsinventeringar eller fördjupade områdesbeskrivningar. Detta planeringsunderlag är i regel det viktigaste för att sträva mot samma mål och kunna gå djupare in i hur och vad som ska beaktas i kommande processer.

Exempel på utredningar som är aktuella under ÖP-arbetet:

- Inventeringar och kulturhistoriska beskrivningar
- Miljökonsekvensbeskrivningar
- Kulturmiljöutredningar
- Platsanalyser

Fig. 8. Penningby slott. Renovering av Sjötornets fasad.
Foto: Elisabeth Boogh, Stockholms läns museum

Detaljplaner och områdesbestämmelser

Platsens historia och spår är förutsättningen för en hållbar utveckling som visar områdets förändring över tid. Detaljplanearbetet regleras av Plan- och bygglagen och omfattar kulturmiljö både som utpekade objekt och som allmänna värden enligt MB. Inför arbetet med en ny detaljplan måste därför platsen historia och karaktär fastslås så dess värden kan beaktas och tas till vara. Området ska analyseras utifrån rådande lagstiftningar. Fornlämningar, byggnadsminnen, utpekade miljöer och riksintressen identifieras. Bedöms området få stor miljöpåverkan kan en miljökonsekvensbeskrivning enligt Miljöbalken bli aktuell. Det kan också krävas ytterligare underlag som en antikvarisk förundersökning eller kulturmiljöutredning för att lättare se vilka byggnader/miljöer som är viktiga för områdets karaktär, identitet och historia. "Särskilt värdefull bebyggelse" ska identifieras och skyddas med q, k eller r enligt Pbl 8:13.

Genom att utfärda bestämmelser i detaljplan eller områdesbestämmelser kan man främja långsiktigt bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom rivningsförbud, varsamhetskrav eller riktlinjer för restaurering och förändring.

Områdesbestämmelser görs för att säkerställa syftet i översiktsplan eller för att skydda värden i till exempel ett riksintresseområde och används främst på landsbygden (PBL 5:16) Här kan till exempel bygglovsplikt, rivningslov, skydd av kulturvärden, varsamhetsbestämmelser regleras.

Utredningar som kan bli aktuella under Detaljplanering och vid införande av områdesbestämmelser:

- Platsanalys
- Antikvarisk bedömning av befintlig bebyggelse
- Antikvarisk förundersökning inför förändring av kulturhistorisk bebyggelse
- Arkeologisk förundersökning
- Kulturmiljöutredning av hela områden
- Miljökonsekvensbeskrivning
- Inventering av områden som tidigare ej varit föremål för kulturmiljöanalys

Se mer på boverkets hemsida: boverket.se

Fig. 9. Arkeologisk undersökning. Arninge, Täby kommun.
Foto: Johan Runer, Stockholms läns museum

Förhandsbesked

Inför förhandsbesked för nyetablering av bebyggelse är anpassning till kulturvärden och landskapsbild viktig. Detta gäller särskilt inom riksintresseområden och områden med utpekade värden så som till exempel fornlämning, i kultur- och odlingslandskap samt unik stads- eller landskapsbild.

Utredningar som kan bli aktuella inför förhandsbesked:

- Platsanalys
- Antikvarisk bedömning och kulturmiljöanalys
- Konsekvensanalys

Bygglov – Varsamhet och förvanskingsförbud

Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet enligt 8 kap 17 § och betyder att man vid ändring av byggnad ska vara så varsam att hänsyn tas till byggandens karaktärsdrag och dess "tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden". Varsamhetskravet kan motivera anpassning av och avsteg från tekniska egenskapskrav och utformningskrav. Byggnadsstilen, vardagslandskapets värden, arkitekturideal, teknik och material är viktiga att beakta vid renovering och ombyggnation. En byggnad som är "särskilt värdefull" får inte förvanskas.

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden och olika gruppers livsvillkor. Bostadsförhållanden kan även belysas av de ekonomibygnader som tidigare tillhörde en bostad. Med grupper kan avses till exempel kön, ålder, yrke eller minoritetsgrupper.
- Byggnader som belyser tidigare stadsbyggnadsideal och arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster. Exempel på byggnader som belyser tidigare värderingar kan vara olika typer av institutionsbyggnader som ofta präglas av sin tids människosyn.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter. Det kan vara olika samhällsfunktioner som skolan eller järnvägsstationen eller andra verksamheter som fyllt en central roll för lokalsamhället som till exempel smedjan, butiken, biografen, badhuset eller den dominerande arbetsplatsen. (Källa: Boverket kunskapsbanken)

Fig. 10. Villa Vega, antikvarisk förundersökning.
Foto: Albin Uller, Stockholms läns museum

Förvanskning uppstår om en byggnads eller ett områdes väsentlig egenskap eller genuina särart går förlorad. För att bedöma om åtgärderna tar hänsyn till byggandets egenskaper ska en antikvarisk sakkunnig begäras. Ett antikvariskt utlåtande kan tydliggöra vilka kontrollpunkter som ska vara med för att säkerställa att man tar hänsyn till dess kulturvärden eller karaktär. Att låta byggnadens arkitekturstil, karaktär, byggnadsmaterial och historia vara med och bestämma underlättar mycket när förändringar krävs.

Finns det redan omfattande handlingar kan man begära en antikvarisk konsekvensbeskrivning kallas in som tydliggör vad ändringarna innebär för kulturvärdena samt kompletterar med kontrollpunkter. Är handlingarna ofullständiga kan ett antikvariskt åtgärdsförslag tas fram som visar hur ändringarna tar hänsyn till de antikvariska värdena. Vid samtliga bygglov som hanterar kulturhistorisk bebyggelse bör en antikvarisk sakkunnig knytas till projektet. Det ska också finnas en kontrollplan för kulturvärden.

Antikvarisk bedömning och/eller konsekvensanalys:

- Antikvarisk förundersökning
- Antikvariskt åtgärdsprogram
- Arkeologisk förundersökning
- Krav på antikvarisk sakkunnig under byggprocessen
- Kontrollplan för kulturvärden

Läs mer om kulturvärden i planeringsprocesser på Boverkets hemsida:
<https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/>

Fig. 11. Enkelkupigt taktegel, Åsöberget. Foto: Anna Ulfstrand, Stockholms läns museum.

KUNSKAP OCH INFORMATION

Kommunens roll och ansvar – Peka ut, skydda, vårda

Kommunerna har stora möjligheter att påverka synen på vårt kulturarv. Att värna om kulturarvet visar på mod, respekt och tolerans för mångfald och demokrati. Med kunskap i alla led och ett politiskt antaget kulturmiljöprogram med utarbetade strategier kan flera förvaltningar sträva efter samma mål, men med olika ansvar för att nå dit. Antikvarisk sakkunskap inom kommunerna, kommunala museer och konsulter är ett mycket viktigt stöd för kommunen i dess arbete.

I regel kan vi dela in ansvarsområden i tre viktiga uppdrag. Visa, peka ut och berätta om kulturmiljöns värden vilket ofta utförs av kultur & fritidskontoret, det lokala museet eller antikvarisk konsult. Stadsbyggnadskontoret ansvarar sedan för att skydda de utpekade miljöerna i samhällsplaneringen genom skyddsföreskrifter i olika planer eller genom bygglovshanteringen. Sedan är det fastighetsägarens ansvar att vårda och bevara.

Förutsättningarna för ett gott kulturmiljöarbete är kunskap. Information och kännedom om de kulturhistoriska värdena är det mest verkningsbara redskapet på lång sikt. Människors engagemang och kunskap berör och stärker möjligheterna till ett gott bevarande. För kommunen innebär det goda planeringsunderlag så som uppdaterade kulturmiljöprogram, tillgång till antikvarisk kompetens och tillämpning av lagstiftning för ett långsiktigt och hållbart bevarande. Visningar, seminarier och utbildningsdagar för dem som ansvarar för kulturmiljön är också mycket viktigt.

I ett samhälle där utvecklingen går fort och omsättning av såväl varor som tjänster ökar förändras omgivningar och bebyggelse snabbt. För att bevara spår och landskapsbilder som är viktiga att beakta i samhällsbyggandet ska kulturmiljön beaktas tidigt i olika utvecklingsprocesser. Lagstiftningen finns som stöd för att nå miljömålen och kraven på hänsyn och respekt för kulturlandskapet. Områden och byggnader med kulturhistoriska värden har skydd genom krav på hänsyn och varsamhet i Plan- och bygglagen men kan också förses med skyddsbestämmelser i detaljplan och områdesbestämmelser eller utses till byggnadsminne enligt KML. Områden kan också skyddas som kulturreservat eller ligga inom riksintresse för kulturmiljö och skyddas via Miljöbalken. Den antikvariska kompetensen är viktig i alla led. Vi berörs av olika lagstiftningar beroende på vilket ansvar och uppdrag vi har.

Kulturmiljövårdens roller

Riksantikvarieämbetet är den myndighet som har ansvar för kulturarv och kulturmiljö på nationell nivå. Länsstyrelser, Läns museer och landsting är verksamma på regional nivå där länsstyrelsen har myndighetsansvar.

Länsstyrelserna, som bevakar Kulturmiljölagen, har tillsyn över kulturmiljövården i länet och det praktiska ansvaret för tillämpningen av lagen. Kommunerna har ansvar för att Plan- och bygglagen och Miljöbalken följs. Boverket är den myndighet som reglerar plan- och bygglagen. I planärenden är länsstyrelsen och läns museet rådgivande rörande lokala värden enligt PBL. Länsstyrelsens myndighetsutövning gäller endast överklaganden samt riksintressen och statliga intressen.

Antikvarisk kunskap och utredningar

Att peka ut och bedöma vilka värden en kulturmiljö eller ett område har eller hur de ska skötas sker av kulturhistorisk expertis inom arkeologi, kulturhistoria, bebyggelsehistoria, arkitektur och konst eller annat relevant kompetensområde vilka ofta utförs av arkeologer, kulturhistoriker, restaureringsarkitekter eller byggnadsantikvarier. Traditionellt har kompetensen funnits inom museisektorn men idag finns också många privata konsulter som specialiserat sig på området. Forskningen visar att förutsättningen för att uppnå de nationella målen och att ta hänsyn till kulturhistoriska värden enligt gällande lagstiftning, ökar när kommunerna har tillgång till antikvarisk expertis. Antingen någon som är anställd eller en person som arbetar som konsult.

Den antikvariska kompetensen är viktig inom alla kommunens ansvarsområden, både när det ska beskrivas och värderas. Vad som sedan ska skyddas och hur det sedan ska vårdas för framtiden.

Planeringsunderlagen kan heta och se lite olika ut, men det viktigaste är att de beskriver vilka värden som är viktiga att beakta samt hur man bör ta hänsyn till dem. Viktigt är också att arbetet sker mycket tidigt i processen. Här följer förklaring till när och vad den antikvariska kompetensen kan erbjuda eller bestå av.

Kulturhistorisk värdering

Arbetet med att peka ut och beskriva ett område eller byggnad utförs av antikvarisk kompetens med kunskap i att beskriva, analysera och peka ut viktiga kulturvärden. Värdet kan bestå i en tidstypisk dörr, en särskild funktion eller ett unikt och historiskt material. Många kommuner har egna antikvarier vilket gör att arbetet utförts av egna antikvarier. Även antikvariska konsulter kan utföra uppdraget.

Inventeringar – Kulturmiljöinventeringar är beskrivningar av kommunens kulturmiljöer och innehåller ofta råd och riktlinjer för att värdena ska bevaras. Många kommuner har äldre inventeringar som kan uppdateras och revideras. Andra ersätts av mer omfattande kulturmiljöprogram med mål och strategi för arbetet.

Antikvarisk yttrande

Är man osäker på om en utredning behövs eller vad värdena eventuellt består av kan man begära in ett antikvarisk yttrande. Det är en kortare bedömning i ett särskilt ärende där en konkret fråga behöver svar. Behövs en förundersökning? Kan vi byta dörr? Hur beaktar vi kulturmiljövärdena här?

Antikvarisk konsultation och råd

Det är alltid bra om den antikvariska kompetensen finns med tidigt i bygglovs- eller planärenden. Genom att erbjuda antikvarisk konsultation kan antikvarien vara med vid tidiga möten, ge råd i fråga om tillstånd, bidrag, vilka utredningar som bör utföras eller vad man bör uppmärksamma, utan att behöva göra skriftliga utredningar. Som sakkunnig i kulturvärden kan bebyggelseantikvarien ingå i projektet med sin kunskap.

Kulturmiljöutredning - planarbeten

Då landskapsbilden och kulturmiljön ska beaktas i alla ärenden är det viktigt att man gör tidiga bedömningar som visar på förutsättningarna i ett område. En kulturmiljöutredning kan behövas om ett större område ska planläggas, exploateras eller på annat sätt utvecklas. Här ser man till hela området eller landskapet och dess prägel och särart och beskriver vilka värden som är viktiga att beakta i området som står inför förändring. Det kan gälla såväl bebyggelse, infrastruktur, kulturlandskap som arkeologi.

Antikvarisk förundersökning – inför projektering och bygglov

Även en byggnads förutsättningar bör tydliggöras i tid. Gäller det ombyggnation, tillägg eller förändring av äldre byggnad med kulturhistoriska värden bör en antikvarisk förundersökning begäras in som underlag för kommande förändringar. Det är ett bra underlag vid bygglovsärenden som säkerställer att byggnadens och omgivningarnas unika värden inte förvanskas. Bäst är om arbetet görs tidigt i ombyggnadsprocessen och beställs av byggherren själv. Arbetet utförs av en bebyggelseantikvarie och innehåller beskrivning av byggnadens kulturhistoriska värden och dess karaktärsdrag. Förundersökningen kan sedan ligga till grund för byggherrens projektering och bygglovshandläggarens bedömning.

Konsekvensbeskrivning

Finns redan förslag på ändring och ombyggnation kan en konsekvensbeskrivning beställas in som tydligt visar om och hur förändringarna påverkar de kulturhistoriska värdena. Oftast görs det i samband med att ansökan kommit in till bygglov. Bäst är naturligtvis att en antikvarie är med i projektet tidigt och gör en antikvarisk förundersökning där eventuella konsekvenser beaktas inför bygglovet. Då går det i regel snabbare att handlägga ärendet.

Antikvariska åtgärdsprogram

Inför en restaurering behöver man se vad och hur en byggnad ska underhållas eller åtgärdas så att de historiska värdena kan bevaras. Då kan man beställa ett antikvariskt åtgärdsprogram som tydligt berättar vilka värden som ska beaktas samt hur de kan åtgärdas med traditionella tekniker och material. Inför restaurering eller ombyggnad av särskilt värdefull bebyggelse eller byggnadsminnen bör ett sådant program ligga som grund för beslut.

Den arkeologiska processen

Om den planerade åtgärden ligger i närheten av en fornlämning eller ett fornlämnings-tätt område ska länsstyrelsen alltid kontaktas för bedömning. Ärendet kan kräva en arkeologisk utredning och undersökning av en fackperson.

En utredning syftar till att fastställa om fornlämningar finns inom ett specifikt område och kan även vara viktigt i framställningen av planeringsunderlag. Om det finns fornlämningar i området så kan det bli aktuellt med en arkeologisk förundersökning.

Fornlämningen undersökts översiktligt så att länsstyrelsen kan fatta beslut om bevarande, eller om tillstånd att ta bort den. I det senare fallet är ett viktigt syfte att begränsa fornlämningens utbredning och ge grundläggande information om fornlämningen för vidare undersökningar. Arkeologiska förundersökningar är vanliga inför större infrastrukturprojekt men också vid planering av nya bostadsområden, arbete med detaljplaner samt bygglov. En undersökning eller slutundersökning är det sista steget i fältarbetet då länsstyrelsen beslutat om ett helt eller delvis borttagande av en fornlämning. Efter undersökningen är den undersökta delen av fornlämningen borttagen och utgör inga hinder för byggnation. Läs mer om fornlämningar på Riksantikvarieämbetets hemsida: <https://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/fragor-och-svar/fornlamningar/>

Läs mer på Riksantikvarieämbetets hemsida för kulturhistorisk värdering:

<http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/8235/RA%c3%84%20Plattform%20Kulturhistorisk%20v%c3%a4rdering%20och%20urval%20version%2020150119.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

VÅRDA OCH BEVARA

Förvaltning av kulturhistorisk bebyggelse

Med skyddad bebyggelse kommer ansvar för långsiktig vård och förvaltning. Äldre tiders material och metoder har ersatts av nya modernare, billigare och ibland effektivare material. Men när det gäller underhåll av äldre byggnader är det ofta kunskap om originalmaterial och hantverk som krävs. Att förvalta ett gammalt hus är lite som att äga en veteranbil. Inte sätter man in en Saab-dörr i en gammal Ford eller tar en volvomotor till en Folkvagn? Förr var byggnadsvården en del av investeringen, med rätt underhåll krävde sällan stora restaureringar. Material och metoder kan förbättras och underhållas. Långsiktigt tänkande som sträckte sig över generationer. Det är därför viktigt att förse sig med rätt kompetens med hjälp av kulturhantverkare, timmermän och antikvarier. Förvaltningsplaner, vård- och underhållsprogram och antikvariska åtgärdsprogram underlättar planering och arbete.

Kunskapsöverföring, forskning och tillgänglighet är A och O för god restaurering och byggnadsvård. Att inte blanda nya och gamla system, material eller metoder då det ger stor risk för skador på kulturarvet. Gamla hus är också giftfria och erbjuder unika material och miljöer.

Skyddsföreskrifter – tillstånd och Bygglövsärenden

Kulturhistorisk bebyggelse som är skyddad i detaljplan eller som byggnadsminne kan vara försedd med skyddsföreskrifter som innebär att tillstånd måste sökas för ändringar. Är det skydd i Detaljplan (Dp) gäller bygglov och förbud mot förvanskning och krav på varsamhet och hänsyn till byggnadens kulturvärden. Gäller det byggnadsminnen måste tillstånd sökas hos länsstyrelsen. Rådslå alltid med en antikvarie inför planerade åtgärder.

Vård- och underhållsplaner

För att underlätta underhåll och långsiktigt bevarande kan vård- och underhållsplaner vara ett bra redskap. Här bedöms behovet av underhåll och restaurering och arbetet följs upp varje år.

Kulturhantverk och byggnadsvård

Vid all hantering av gamla miljöer krävs kunskap om äldre hantverk, material och tekniker. Det är viktigt att förvaltare, driftstekniker, projektledare och fastighetsskötare har kunskap om hur byggnaden eller miljön ska vårdas samt känner till antikvariska metoder och förhållningssätt. På så vis sparas tid och pengar och underhållet upplevs inte vara så komplicerat eller krångligt som när expertisen måste hämtas utifrån. Genom att ha tydliga kravspecifikationer vid upphandling av kulturhantverkare samt antikvarisk kompetens, underlättas underhållsarbetet. Goda kontakter finns i olika nätverk för antikvarier, kulturhantverkare och byggnadsvård; bland andra:

<http://www.byggnadsvardisormland.se/>

<http://fibor.org/>

<http://stoba.se/>

Litteratur: RAÄ – Fem pelare vägledning till god byggnadsvård finns att ladda ner på RAÄ:s hemsida. <http://samla.se/xmlui/handle/raa/277>

Fig. 12. Fönsterrenovering. Foto:Elisabeth Boogh, Stockholms läns museum.

STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

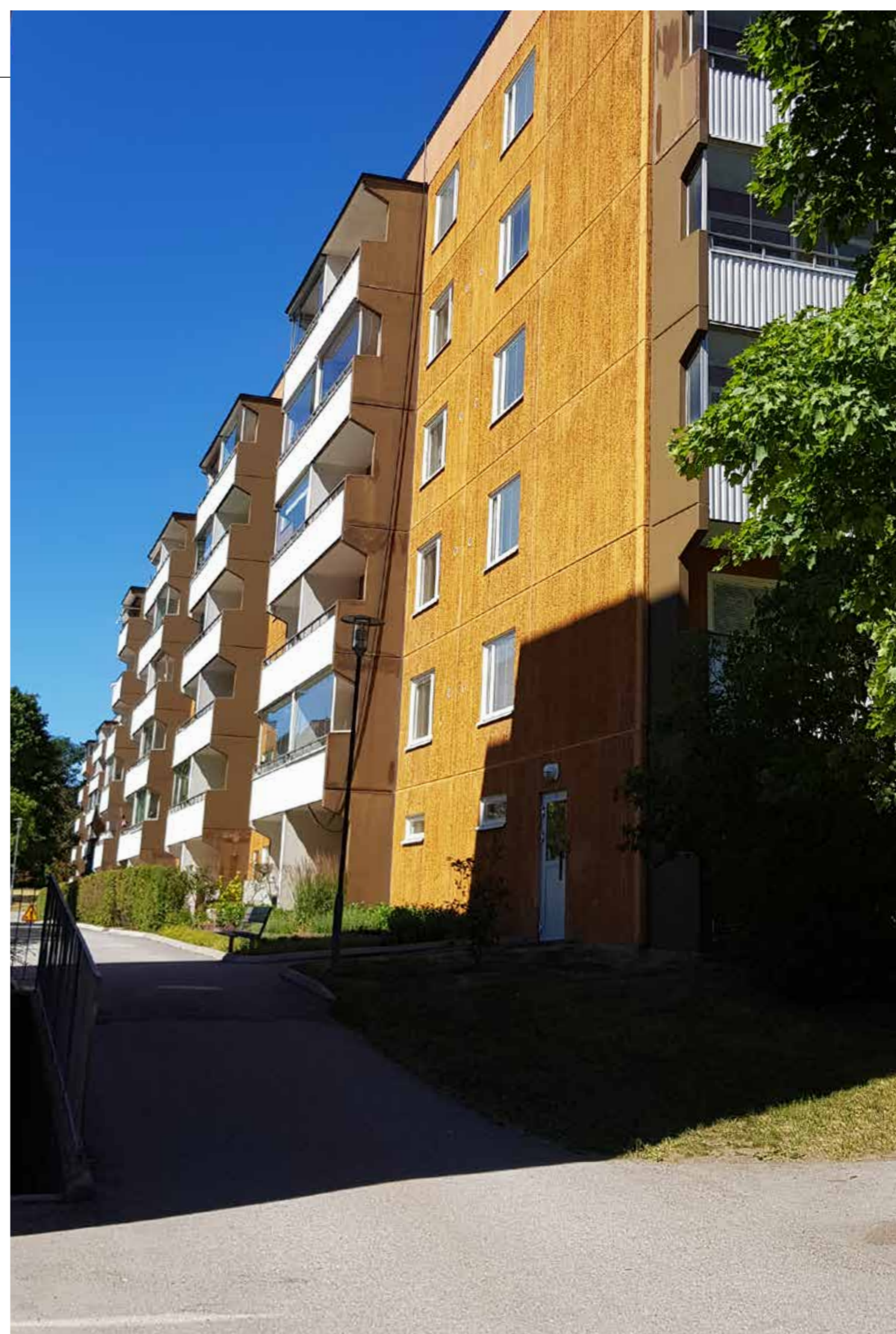
Utbildning och kulturmiljöanalys

Stockholms läns museum erbjuder utbildningstillfällen och fördjupning i kulturmiljövård för olika grupper i den kommunala förvaltningen. Genom föredrag, dialogträffar och workshoppar kan vi erbjuda en fördjupad förståelse för det kommunala kulturmiljöarbetet i samband med Översiktsplanering eller som intern fortbildning.

Länsmuseet arrangerar också träffar för länets kommunala byggandsantikvarier eller kulturmiljöhandläggare.

Läs mer om vårt utbud på vår hemsida: <https://stockholmslansmuseum.se/anlita-oss/kulturmiljoupdrag/>

Fig. 13. Bostadsområde,
Foto:Johanna Ulfsson, Stockholms läns museum

Mer att läsa:

Kulturvärden i planerings- och bygglovsprocesser – RAÄ rapport 2017
Kulturhistorisk värdefull bebyggelse – en analys av miljömålsenkäten 2009
Plattform Kulturhistorisk värdering och urval RAÄ 2015
Kulturmiljövårdens riksintressen handbok, RAÄ 2014
Varsamhetskravet och förvanskningförbudet, Boverket Otto Ryding
Kulturvärden i byggprocessen Boverket Otto Ryding
Riktlinjer för kulturmiljöfrågor Karlstad Kommun

Källor och Länkar:

www.raa.se
<http://kultur.sll.se/regional-kulturstrategi>
<http://www.sverigesmiljomal.se/miljomalen/>
<https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/kulturvar-den/andra-Styrmedel-for-kulturvar-den/>

Riktlinjer för kulturmiljöfrågor på stadsbyggnadsförvaltningen i Karlstads kommun.
https://karlstad.se/globalassets/filer/bygga/bygglov_tillstand_fastighetsfragor/kulturbyggnader/riktlinjer-for-kulturmiljofragor-godkanda-sbn-17-01-25.pdf